

НЕОБҐРУНТОВАНЕ ВРАХУВАННЯ СУДОМ ОБСТАВИН, ЯКІ ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ ЗА НЕОБЕРЕЖНІ ЗЛОЧИНИ

У науковій статті доводиться, що характер наслідків і ознаки потерпілих осіб під час вчинення необережного злочину більшою мірою детерміновані ситуативними чинниками – місцем, часом і обстановкою вчинення злочину – аніж волею суб'єкта злочину. У необережних злочинах спостерігається певна диспропорція між психічним ставленням суб'єкта до свого діяння і наслідками необережної поведінки. З огляду на це, безумовне і «автоматичне» врахування судами деяких обставин, які обтяжують покарання, під час його індивідуалізації для суб'єкта необережного злочину сприймається як теоретично необґрунтоване.

Ключові слова: *необережність, необережний злочин, потерпілий, індивідуалізація покарання, обставини, які обтяжують покарання.*

In the research paper it is grounded that the nature of the consequences and characteristics of the victims of a negligent crime are determined by situational factors – the place, time and circumstances of the crime – rather than the will of the subject of the crime. In negligent crimes, there is a certain disproportion between the mental attitude of the subject to his actions and the consequences of careless behavior. In view of this, the unconditional and "automatic" consideration by the courts of certain circumstances that aggravating the punishment during its individualization for the subject of a negligent crime is perceived as theoretically unfounded.

Key words: *negligence, negligent crime, victim, individualization of punishment, circumstances that aggravating of punishment.*

В научной статье доказывается, что характер последствий и признаки потерпевших лиц во время совершения неосторожного преступления в большей мере детерминированы ситуативными факторами – местом, временем и обстановкой совершения преступления – нежели волей субъекта преступления. В неосторожных преступлениях наблюдается определенная диспропорция между психическим отношением субъекта к своему деянию и последствиями неосторожного поведения. На этом основании безусловный и «автоматический» учет судами некоторых обстоятельств, отягчающих наказание, во время его индивидуализации для субъекта неосторожного преступления воспринимается как теоретически необоснованный.

Ключевые слова: *неосторожность, неосторожное преступление, потерпевший, индивидуализация наказания, обстоятельства, отягчающие наказание.*

Вступ. Під час здійснення захисту в суді осіб, які звинувачуються у вчиненні необережних злочинів, може трапитися ситуація, коли суд в процесі індивідуалізації покарання допускає неправильне тлумачення і неправильне застосування кримінального закону. Йдеться про врахування судом деяких обставин, що впливають на обтяження кримінального покарання. Наприклад, автор неодноразово спостерігав в обвинувальних вироках, постановлених у справах про необережні злочини, посилення на

п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України – «вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини». Передусім у вироках йшлося про врахування злочину, вчиненого щодо малолітньої дитини. Врахування цієї обставини впливало в підсумку на призначене особі покарання. З такою практикою українських судів складно погодитися. Видається, що вона певною мірою суперечить напрацюванням доктрини кримінального права. На думку автора, необхідно якнайшвидше привернути увагу до цієї проблеми. Її висвітлення може бути корисним в сучасних умовах реформування вітчизняного кримінального законодавства.

Основний зміст. Передусім необхідно зауважити, що під час вчинення необережних злочинів іноді трапляється заподіяння шкоди життю чи здоров'ю малолітніх осіб. Найбільш поширеними у правозастосовній практиці уже протягом тривалого часу залишаються необережні кримінальні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху, насамперед злочин, передбачений ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами». Малолітні особи часто стають потерпілими у справах про наїзди на пішоходів, велосипедистів. Окрім цього, малолітні, які є пасажирами у транспорті, стають жертвами дорожньо-транспортних пригод, пов'язаних із зіткненнями транспортних засобів, їх перевертанням або наїздом на нерухому перешкоду – інший транспортний засіб, дерево, стовп тощо.

Під час вчинення злочинів проти безпеки виробництва малолітні рідше потерпають, ніж у справах, пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами. Видається, що це пов'язано зі специфікою виробничих процесів, в яких задіяні переважно особи віком від 18 років. Тим не менш і тут малолітні можуть постраждати, оскільки через особливості часу, місця або обстановки є дотичними до робіт з підвищеною небезпекою, користуються відповідними знаряддями, механізмами тощо. Розглянемо один з практичних прикладів і оцінимо міркування суду щодо індивідуалізації покарання.

Так, вироком суду П. визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 272 КК України у тому, що він відповідно до наказу <...> працюючи на посаді майстра РЕМ, будучи особою, яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки під час виконання

робіт з підвищеною небезпекою на виробництві, у робочий час не виконав вимоги: ст. 14 Закону України «Про охорону праці»; пунктів <...> посадової інструкції майстра РЕМ; підпункту 5.2.1. пункту 5.2 Правил безпечної експлуатації електроустановок, затверджених наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 06.10.1997 року №257 (зі змінами, внесеними згідно з наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 25.02.2000 року за №26), який зареєстрований у Міністерстві юстиції України 13.01.1998 року за №11/2451; абзацу четвертого розділу першого Правил безпечної експлуатації електроустановок, затверджених наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 06.10.1997 року №257 (зі змінами, внесеними згідно з наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 25.02.2000 року за №26), який зареєстрований у Міністерстві юстиції України 13.01.1998 року за №11/2451 та пункту 12.420 нормативного документа «Технічна експлуатація електричних станцій і мереж. Правила», затвердженого наказом Міністерства палива та енергетики України № 296 від 13.06.2003 року; п.п. 1.7.71, 1.7.72, 2.3.16 Правил улаштування електроустановок, затверджених наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості № 476 від 21.07.2017 року в частині експлуатації кабелю з пошкодженою ізоляцією, що не виконувала своїх функцій та використанні оболонки футляру (труби), яка не мала захисних властивостей. На думку суду, порушення полягало у неусуненні працівником П. аварійних пошкоджень обладнання, зокрема в інженерних мережах кабельної лінії, неліквідації дефекту електрообладнання та неусунення невідповідності обладнання вимогам нормативних актів, оскільки не було вжито заходів до ліквідації аварійного пошкодження обладнання кабельної лінії, яка проходить через річку, що є порушенням правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на кабельних лініях і діючих електроустановках. Ці порушення майстром П. правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою спричинили настання смерті малолітнього хлопчика внаслідок дії технічного електричного струму при спробі перейти потерпілим річку по двох металевих футлярах (металевих трубах), що слугували перехідним містком між берегами цієї річки, в яких були прокладені кабелі.

Під час обрання виду і розміру покарання обвинуваченому П. суд визнав обставиною, що обтяжує покарання, вчинення злочину щодо малолітнього.

З такою індивідуалізацією покарання складно погодитися. Врахування обставини, передбаченої п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України («вчинення злочину щодо малолітньої дитини»), видається неправомірним і таким, що призводить до необґрунтованого обтяження покарання. Зазначене може бути підкріплене такими аргументами.

Індивідуалізація покарання, згідно з позицією Верховного Суду, це конкретизація виду і розміру міри державного примусу, який суд призначає особі, винуватій у вчиненні злочину, залежно від особливостей цього злочину та його суб'єкта [1].

Особливістю злочину, в якому звинувачують П., є його необережний характер. Певно, що немає сенсу вдаватися у дискусію щодо кримінально-правової характеристики змісту вини у цьому злочині. Так, автор цілком розуміє наявність спірних положень в теорії кримінального права щодо наявності змішаної вини у суб'єктивній стороні цього злочину. Існує позиція, згідно з якою правила безпеки можуть порушуватися суб'єктом умисно. Проте зміст вини суб'єкта в таких злочинах визначається передусім його необережним ставленням до наслідків, тому і весь злочин в цілому визнається теорією і судовою практикою як необережний.

Слова закону «вчинення злочину щодо малолітньої дитини» означають таке діяння суб'єкта злочину, вчиняючи яке, він розумів і сприймав факт заподіяння шкоди саме малолітній особі. Враховуючи те, що небезпечна ситуація склалася під впливом зовнішніх і певною мірою незалежних від поведінки П. обставин, а також те, що потенційної жертвою могли стати особи будь-якого віку (через той імпровізований місточок переходило річку багато місцевих мешканців), поставлення в провину П. смерті малолітньої дитини є відступом від принципу суб'єктивного інкримінування та спробою обґрунтувати обтяження відповідальності на підставі об'єктивного інкримінування. Нагадаю, що згідно з позицією доктринального тлумачення положень ст. 67 КК України, «якщо під час вчинення злочину суб'єкт не усвідомлював наявності обставини, передбаченої ч. 1 ст. 67 КК, то її врахування як такої, що обтяжує покарання, виключається» [2, с. 190].

Специфіка психічного ставлення суб'єкта до порушення правил безпеки і ймовірних наслідків у багатьох злочинах, що вчиняються через необережність, полягає в такому: суб'єкт може сприймати факт порушення ним правил безпеки (за наявності самовпевненості) або взагалі не сприймати цей факт (за наявності недбалості), але небезпека наслідків нейтралізується в свідомості винного розрахунком на їх відвернення

(самовпевненість) або взагалі не передбачається винним (недбалість). Отже, небезпека ймовірних наслідків ніби «вислизає» із свідомості такого суб'єкта, об'єктивно небезпечний характер поведінки суб'єктивно не сприймається, тому вести мову про конкретний адресат шкоди (наприклад, її заподіяння малолітній особі) взагалі є недоречним.

У низці злочинів, вчинених через необережність, суб'єкт не має можливості чітко усвідомлювати обсяг завданої шкоди, кількість і характеристики потерпілих осіб тощо. У зв'язку із цим сприймається як раціональна думка про те, що відповідальність за наслідки у багатьох необережних злочинах настає більшою мірою на підставі об'єктивного, аніж суб'єктивного інкримінування; причинний зв'язок між порушенням правил безпеки і настанням наслідків відіграє провідну роль, а вина – другорядну. За таких обставин додатково обтяжувати обсяг відповідальності суб'єкта необережного злочину через заподіяння ним шкоди особам, вікова характеристика яких взагалі не залежить від його поведінки, а їхня поява як потерпілих детермінована більшою мірою зовнішніми відносно суб'єкта злочину чинниками, видається необґрунтованим і недоцільним.

Автор сподівається, що ці проблеми залишаться в минулому за умови схвалення тієї редакції нового КК України, що міститься нині в проєкті [3]. Слід підтримати підхід робочої групи, реалізований у ст. ст. 2.1.9 і 2.1.10 проєкту. Відповідно до позиції розробників нового КК України низка ознак, що підвищуватимуть тяжкість вчиненого злочину на один або на два ступеня, стосуватимуться лише *умисних* злочинів:

«Стаття 2.1.9. Ознаки складу злочину, які підвищують тяжкість злочину на два ступеня

1. Ознаками складу злочину, які підвищують тяжкість умисного злочину на два ступеня, порівняно з базовим ступенем тяжкості злочину, є вчинення злочину:

- а) щодо малолітньої особи;
- б) загальнонебезпечним способом;
- в) з використанням влади, службового становища, службових повноважень або пов'язаних з ними можливостей публічною службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище;
- г) організованою групою осіб» [3].

Заслуговує також на підтримку позиція розробників щодо індивідуалізації покарання. Так, ст. 3.2.2 проєкту передбачає врахування обставин, які пом'якшують покарання за злочин та проступок. При цьому

представники робочої групи відмовилися від передбачення в майбутньому КК обставин, які обтяжують покарання за злочин, хоча і передбачили їх за проступок. Такий підхід є обґрунтованим, адже за умови ухвалення такої редакції нового КК України можна спрогнозувати, що в майбутньому істотно зменшиться рівень зловживань з боку суддів під час індивідуалізації покарання. Єдине, що хотілося б порадити розробникам: враховуючи висвітлену у цій публікації проблему необґрунтованості врахування обставин, що обтяжують покарання за необережні кримінальні правопорушення, частину 1 статті 3.2.3 проєкту КК України бажано доповнити словом «умисний» перед словом «проступок»:

Стаття 3.2.3. Обставини, які обтяжують покарання за проступок

1. Обставинами, які обтяжують покарання за *умисний* проступок, визнаються вчинення проступку... (далі за текстом).

Якщо залишити чинну редакцію ст. 3.2.3 проєкту КК України, ми знову зіткнемося у правозастосовній практиці з необґрунтованим врахуванням судами обставин, які обтяжують покарання за необережні проступки.

Висновки. Отже, характер наслідків і ознаки потерпілих осіб під час вчинення необережного злочину більшою мірою детерміновані ситуативними чинниками – місцем, часом і обстановкою вчинення злочину – аніж волею суб'єкта злочину. Здебільшого в необережних злочинах спостерігається певна диспропорція між психічним ставленням суб'єкта до свого діяння (тобто до порушення правил безпеки) і наслідками необережної поведінки. З огляду на це, безумовне і «автоматичне» врахування судами деяких обставин, що обтяжують покарання, під час його індивідуалізації для суб'єкта необережного злочину сприймається як теоретично необґрунтоване.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.02.2018 р. у справі № 634/609/15-к.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
3. Текст проєкту нового кримінального Кодексу станом на 29.03.2021 р.: URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 18.04.2021 р.).